

कादंबरी

आकलन आणि अस्वाद

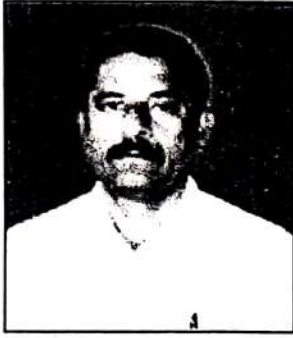

संपादक

प्र. डॉ. राजकुमार किशनराव यत्लावाड
प्र. डॉ. आरत सीवानराव व्हीबाग
प्र. डॉ. सुनीलराव यत्लावाड

प्रा. डॉ. राजकुमार किशनराव यल्लावाह

प्रा. डॉ. भारत सोपानराव हंडीबाग

प्रा. डॉ. तुळशीराम चंद्रसेन उकिरडे

'कादंबरी : आकलन आणि अस्वाद' या संपादित ग्रंथातील परीक्षणे वैविध्यपूर्ण व पृथगात्मक आहेत. मूळ कलाकृतीतील बलस्थाने व उणिवा यांचा शोध घेतांना तटस्थपणे केलेले मूल्यमापन त्या त्या परीक्षणाला एक मोल प्राप्त करून देते. यातील परीक्षणे ही मूलग्राही व मर्मग्राही अशा स्वरूपाची असल्याची प्रचिती येथे यते. आशय व अभिव्यक्ती यांचे नेमकेपणाने पदर उलगडून दाखवतानाच काही लेखकांनी कलाकृतीच्या अनुषंगाने आकृतीबंधाचा केलेला विचार हा भाग महत्वपूर्ण ठरतो. विशेषतः अभिव्यक्ती अर्थातच भाषिक रूप लक्षात घेतांना अधोरेखित होणारे प्रादेशिकत्व भाषा अभ्यासकासाठी उपयुक्त ठरणारे आहे.

सृजकांचे सृजन वाचक रसिकांना आनंद देते; पण त्या आनंदाचा पुनर्पत्यय देण्याचे सामर्थ्य आस्वादात, समीक्षेत व परीक्षणात असते. प्रस्तुत संपादित ग्रंथातील लेखात पुनर्पत्याचा आनंद मिळतो. म्हणून हे लेख व हा ग्रंथ दखलपात्र ठरावा असा आहे.

प्रा.डॉ. भारत सोपानराव हंडीबाग

एज्युकेशनल पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्युटर्स

पोस्ट बॉक्स नं. १३१, गोकुळवाडी, औरंगपुरा,
औरंगाबाद-४३१००१. फोन: ०२४०-२३२९२०४

मो. ९४२९३०००३६, ९९७००६७९७९

Web- www.educationaldp.com

ISBN 978-81-941970-8-9

9 788194 197089

- ISBN- 978-81-941970-8-9
- कादंबरी आकलन आणि आस्वाद
- संपादक :
डॉ. राजकुमार यल्लावाड
डॉ. भारत इंडीबाग
डॉ. तुळशीराम उकिरडे
- सर्व हक्क संपादकाच्या स्वाधीन
- मुद्रक :
- अक्षर जुळवणी : श्री गणेश सातपुते
श्री स्वामी समर्थ एन्टरप्रायझेस, कळंब मो. ९७६६८५३२३७
- प्रकाशक : एज्युकेशनल प्रकाशन औरंगाबाद
- प्रथमावृत्ती : १ जानेवारी २०२०
- पृष्ठ संख्या : १८६
- मुल्य : १७० रूपये

प्रस्तुत पुस्तकातील लेखांशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

दिसून येते. मराठी भाषेतील भाषाबद्दल आणि भाषामिश्रण या अनुषंगाने हा विचार अत्यंत सयुक्तिक वाटतो.

शेवटी सारांशरूपाने सांगत असताना असे म्हणावेसे वाटते की, शोभणे यांनी आपल्या समकालीन जीवन वास्तववाशी आपली नाळ घट्टपणे सांभाळून ठेवली. आपल्या गावची आणि माणसांची होत जाणारी शोकांतिका अत्यंत संवेदनशीलतेतून साकार केली आहे. म्हणूनच २००० नंतर मराठी कादंबरी का बदलत गेली या प्रश्नाचे उत्तर आपल्याला शोभणे यांच्या या कादंबरीतून पहावयास मिळते. जागतिकीकरणाने मानवी समाजावरती केलेले आक्रमण आणि त्यातून विशेषतः ग्रामीण समाजजीवनाची होत चाललेली स्थित्यंतरे अत्यंत विषण्ण करणारी अशीच आहेत. कारण पाऊस पडत नाही किंवा पडला तर तो अवकाळी पडतो आणि येणा-या पिकांपासून मिळणारे उत्पन्न आणि शेतक-यांच्या गरजा विचारात घेतल्या तर तो दिवसेंदिवस या बदलत्या जीवनशैलीच्या रेट्याखाली दबला आणि पिचला जात आहे. म्हणून खेडी ओस पडत आहेत तर शहरे फुगत चालली आहेत. हे थांबवायचे असेल तर ग्रामीण समाजाकडे आणि तिथल्या जीवन वास्तवाकडे अत्यंत सजगतेने आणि जागरूकतेने पाहणे गरजेचे आहे. हा आशावाद या कादंबरीतून प्रतिबिंबित होतो. शासकीय पातळीवरती केल्या जाणा-या घोषणा आणि त्याचे प्रत्यक्षात असणारे वास्तव हे जर विचारात घेतले तर ग्रामीण समाजाची होणारी शोकांतिका थांबू शकते असे वाटते. खरेतर पांढर या कादंबरीविषयी लिहीत असताना ग्रामीण समाज जीवन अनुभवलेल्या प्रत्येकाला हे जीवन चित्रण स्वतःचे वाटल्याशिवाय राहत नाही. इथेच शोभणे यांच्या लेखनाची समाजाभिमुखता प्रतिबिंबित होते.

चिखलवाटा : एक आकलन

- डॉ. दीपक सूर्यवंशी

मराठी विभाग,

शि. म. ज्ञानदेव मोहंकर महाविद्यालय कळंब

मो. ९४२०९५८६९९

मानवी समाज जीवनात अनेक परिवर्तने होताना दिसतात. प्रत्येक काळातील होणारे हे स्थित्यंतरे आपणास त्या-त्या प्रसंगातून निर्माण झालेल्या साहित्यातून पहावयास मिळतात. साहित्य समाज यांचा एका अर्थाने सहसंबंध असलेला प्रवास यातून अधोरेखित झालेला असतो. माणूस-समाज व साहित्य असा व्यापक अनुबंध यातून निर्माण झाला आहे. थोडक्यात साहित्यनिर्मिती ही त्या-त्या काळातील अपत्य मानले जाते. ती सामाजिक गरजेतून समस्यांचो उकल करण्यासाठी झालेली आपणास दिसते. साहित्यातून समाजाला आवश्यक असलेली जीवनमूल्य त्यातून समाजाची उन्नती अवलंबून असते. साहित्यकृती समाजाचा आरसा मानलो जातो. कारण समाजातील वास्तव अधोरेखित करण्याचे ते ख-या अर्थाने व्यासपीठ ठरते. तसेच या वास्तवाबरोबर कालानुरूप असणा-या बाबींची मांडणी साहित्य करते. जसे मनोरंजनात्मक, धार्मिक, चालीरीती, रूढीपरंपरा, राजकीय, घडामोडी, सांस्कृतिक व वर्ण व्यवस्थेविषयीची विस्तृत मांडणी त्यातून साकरली जाते. सारांशरूपाने सांगावयाचे जर भूतकाळातील अनुभव, वर्तमानाचे वास्तव व भविष्यकाळातील समाजाला दिशा देण्याचे सामर्थ्य साहित्यात असते.

साहित्यविश्वाचा प्रवास हा आदिम काळापासून ते वर्तमान काळाशी सुसंगत असा आहे. त्या त्या काळातील सामाजिक गरजा, जाणिवा व आव्हाने साहित्यातून रेखाटली गेलेली आहेत. असे सांगता येते की साहित्याचे दालन निश्चितपणे समृद्ध आणि समाजासाठी चिरंतन मार्गदर्शन करणारे आहे. साहित्यिक हा काळाची पाऊले ओळखून कलाकृतीला साकार करतो. कविता, कथा, कादंबरी, चरित्र, आत्मचरित्र अशा विविध साहित्य प्रकारांपैकी ख-या अर्थाने जीवनाशी समरूप असलेला व्यापक साहित्यप्रकार म्हणजे कादंबरी. मराठी ग्रामीण कादंबरीमध्ये

कादंबरी आकलन आणि आस्वाद / १५७

भारतीय ग्रामव्यवस्था, ग्रामजीवन, ग्रामीण मातीशी असलेले सामान्य शेतकऱ्यांचे विश्व अर्थोरीखित केलेले आहे. बदलत्या परिवर्तनीय व्यवस्थेचा आलेख कादंबरी वाड्मयातून सशक्तपणे मांडला गेला आहे. समाजव्यवस्थेतील पारंपरिक लोकजीवन ते यांत्रिकीकरण, आधुनिकीकरण, उदारीकरण, सहकार, दुष्काळ, सावकार, व्यापार, दलाल, आडते, बाजारपेठ ते भरकटत चाललेले परिवर्तनीय जीवनचा वेध यात समर्थपणे आला आहे. १९९० नंतरचे लोकजीवन विशेषतः शेतकऱ्यांचे जीवन समग्रपणे यात बदलती यांत्रिकीकरणावर आधारित शेती, उत्पन्नाची नसलेली हमी, निसर्गाची लहरी व्यवस्था यामुळे त्यातील असलेल्या जीवन जाणवा व परिणामी उद्ध्वस्त होणारे ग्रामजीवन असा एकूणच प्रवास यात आला आहे. भाषा, संस्कृती, सामाजिक व राजकीय घडामोडी, कृषी व्यवस्थेतील बदल, स्त्रियांच्या समस्या, बेरोजगारी, इंग्रजीला आलेले अवास्तव महत्त्व, सावकाराच्या विळख्यात अडकलेला एकेकाळचा प्रतिष्ठित शेतकरी, शेतमजुरांचे प्रश्न, भूमिहिनांचे गंभीर प्रश्न एकूणच ग्रामसंस्कृतीची होणारी पडझड या साहित्यातून वास्तवपणे रेखाटले जात आहे. परिणामी मनातील असणारी दुःखाची वेदना कमी होताना दिसत आहे. मानवी-नातेसंबंध आज अस्थिर बनत आहेत. छोटे उद्योजक, बलुतेदारी पद्धती, अल्पभूधारक यांची गळबेपी होताना दिसत आहे. शासनदरबारी घोषित केलेल्या दहा पेशा अधिक पंचवार्षिक योजनांचा झालेला प्रत्यक्ष फायदा किती? या अशा प्रश्नांची तीव्रता अधिकच जाणवायला लागते. विज्ञान-तंत्रज्ञान, मनोरंजन, रोजगाराच्या बदलेल्या नवीन संधी यामुळे तसेच दळणवळणाच्या आधुनिक सोईसुविधा व शेवटी-प्रसारमाध्यमांतून झालेली मोठी क्रांती अशा अनेक बाबींचा दूरगामी परिणाम शेती व्यवस्थेवर झाला तो ही नकारात्मक दृष्ट्या अधिक असाच मानण्याचा एक सूर दिसतो. आजची भारतीय शेतीव्यवस्था ही निसर्गावर अधिक अवलंबून आहे. दुष्काळ, गारपीट, वादळ अशा समस्यांमुळे अखंड कष्ट करूनही हवे तेवढे उत्पन्न निघत नाही. सालागड्याचा प्रश्न, मजुरांचा प्रश्न, कमी क्षेत्र असल्याने यांत्रिकीकरण परवडत नाही. रासायनिक खतांचा भडीमार, वी-विद्याणे, औषध-फवारणी तसेच साधनसामग्री आणि शेवटी शेतमालाला बाजारात मिळणारा अत्यल्प भाव, परिणामी आजच्या भारतीय ग्रामीण व्यवस्थेचा कणा असलेली शेती ख-या अर्थाने एक जुगार ठरत आहे. अशा परिस्थितीत या धंद्यात कोणीही गुंतायला तयार नाही. शेतकरी त्यातील व्यापारी यंत्रणा, मिळालेले वर्षाकाठी उत्पन्न याबाबतीत व्यापक दृष्टिकोनातून

विचार व्यवस्थेने केलेला नाही. परिणामी शेतीशी संबंधीत असलेला वर्ग आज प्रतीकडे न जाता अर्थोनीतिकडे मार्गस्थ होताना दिसत आहे. वर्षेभर कावाडकष्ट करून मलत काढायचा आणि या व्यवस्थेने तो संगमनत करून लुबाडायचा अशीच परिस्थिती दिसते. भारतीय शेती व शेतकरी ख-या अर्थाने देशाच्या अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. मात्र त्याच घटकावर अन्याय होताना सर्वत्र दिसत आहे. शेतकऱ्यांचे प्रश्न विचारात घेऊन, त्यांना वाचा फोडण्यासाठी, त्यांच्या पररात न्याय पडवा यासाठी १९८० दशकात कॉम्रेड शरद जोशींनी शेतकरी संघटना स्थापन केली. आम्हाला भीक नको, हवे घामाचे दाम असा नारा देऊन शेतीमालाला-उत्पादन खर्चावर आधारित शेतमालाला हमीभाव मिळावा अशी शासनाकडे मागणी केली. या शेतकऱ्यांच्या न्याय हक्कासाठी सर्वच स्तरातून शेतकऱ्यांनी आपले समर्थन देऊन शरद जोशींच्या बरोबरीने हातात रूपणे घेऊन व्यापक आंदोलने केली. काही काळापर्यंत उभारलेले शेतकरी आंदोलन यशस्वी झाले. मात्र अत्यावधीतच आंदोलनाची असलेली दाहकता कमी होत गेली काही काळानंतर शरद जोशी हे एका विशिष्ट पक्षाचे म्हणून गेल्यानंतर सामान्य वर्गातील शेतकरी कुटुंबातील कार्यकर्ते हतबल झाले आणि ही संघटना दिशाहीन ठरली. मात्र एका ठराविक भूमिकेने वाटचाल केलेल्या या शेतकरी चळवळीच्या कार्यकर्त्यांना आपण यशस्वी, लढाऊ कसे राहिलो याचे समाधान वाटू लागले. अशाच शेतकरी व त्यांच्या चळवळीचे त्यांच्या आंदोलनाचे समग्र-समर्थ पेलू व वास्तव आलेख मांडणारी 'चिखलवाटा' ही सुरेंद्र पाटील यांची ग्रामीण कादंबरी आहे.

अर्जुन हा शेतीनिष्ठ शेतकरी, सव्या लढाऊ कार्यकर्ता असून तोच यातील नायक मुख्य पात्र आहे. संघटनेची भूमिका विचारात घेऊन शेतकरी, सरकार, भांडवलदार यांच्यातील असलेल्या समस्यांसंदर्भात न्याय बाजू मांडण्याचा प्रयत्न करत आहे. शेतकऱ्यांना न्याय देण्यासाठी तो सातत्याने लढत आहे. अर्जुन आपल्या आंदोलनाची, सुरूवात करताना गावातील, मटक दारू बंद करून शोषणमुक्त व व्यसनमुक्त समाज निर्मितीचे कार्य हाती घेतो. तो पिढ्यानिपीड होणा-या अन्यायापासून ग्रामस्थांना न्याय देण्यासाठी धडपडतो, आंदोलनाला साथ द्यावी, आवाहन करतो, परिणामी लोकही साथ देतात. शेतकऱ्यांच्या मुक्तीची पहिली लवकरच उगाव असा विश्वास त्याला वाटू लागतो. प्रस्तुत कादंबरीतून शरद जोशींच्या मूलगामी शेत संघटनेच्या धोरणविषयीची माहिती सुरेंद्र पाटील यांनी दिलेली आहे. शेतकऱ्यांच्या उत्पन्न कादंबरी आकलन आणि आस्वाद /

मिळणारा भाव हा खर्चावर आधारित दिला गेला नाही. परिणामी शेती व शेतकरी आर्थिक अडचणी व दारिद्र्यात अडकलेला आहे. शेतमाल वर्षभर कष्ट करून पिकवल्यानंतर त्याचा जाहीर लिलाव करतात. मात्र कारखान्यातून निघालेल्या साध्या टाचणीची सुद्धा किंमत त्यात प्रहीत धरली जाते. प्रचलित असलेल्या समाज व्यवस्थेत असामान्य न्यायविषयीची माहिती काढंबरीतून वास्तवपणे दिलेली आहे.

शेतकरी व त्यांच्या प्रश्नांवर सातत्याने विचार प्रवृत्त करणारी काढंबरी आहे. शेतकरी संघटनेचे तत्त्वज्ञान अत्यंत महत्त्वाचे असे अर्जुन मानतो. त्यातून त्याला असे वाटते, एक न एक दिवस शेतक-यावरील अन्याय-अत्याचार थांबेल. न्याय मिळेल असा आशावाद त्याला वाटत राहतो. शेती-शेतीच्या पसा-यात वर्षानुवर्ष राबवून शेवटी चार आणे उरत नाहीत अशी पिढ्यान्पिढ्या भारतीय शेतक-यांची अवस्था, यावर अर्जुन खिन्न होतो. त्यावर तो प्रचलित व्यवस्थेला प्रश्न विचारतो, “तुमचे सरकार कारकून एक होतात, हमाल बंड करतात मग शेतकरी ऐक हुडंका का? समदे एक व्हयला जरा वेळ लागल पर अर्थ अधिक शेतकरी हैत जोशी साहेबांच्या मागं आता तुम्ही बघाच मजा बेटे हो, आरे चारं-कागादं काळ करून म्हैऱ्याला पाच-पाच, धा-धा हजार पगार मोजताव तुम्ही नोकरदार, आनं तिच्या मायला रात्र दिवस कष्ट करून माल पिकवून तुमच्या समर्थ्यांच पोट भरावं शेतक-यानं, आनं उपाशी बी मरावं त्यानेचं हा कोंधा न्याय मंतो मी? रूपणं घेऊन उतरलाव हमी आता शेतक-यांनी एक क्वावं आणि आपल्यावरील अन्यायाविरुद्ध लढा द्यावा, तसेच जगाचा पोशिंदा उपाशी राहतो. ही खरीच शोकांतिका यातून मांडली. शेतकरी राबतो, समाजाला जगवतो, कारखानदारी चालते, उद्योगनिर्मिती होते, समाजाची पर्यायाने देशाची उन्नती होते. आर्थिक व सामाजिक स्तर उंचावतो, पण काही केल्या शेतक-यांना न्याय मिळत नाही. शेतकरी शेतमजुराची मुले शासन, प्रशासन, राजकारणात आहेत, परंतु शेतकरी वर्गाचे शोषण थांबले नाही. अशा निराशाहू असलेल्या परिस्थितीला लढा देण्यासाठी अर्जुन आपली आंदोलनाची भाषा उद्गारतो. आता गाईबांनी गप हायच सोडलय हमी. या सरकारला शिंग दाखवायचे वेळ आल्यास शेतक-यांच्या जीवावर उड्या मारून समदे त्यालाच तुडवाया वसलेत. म्हणून तर शेतकरी रस्त्यावर उतरल्यात. आता सरकारला हमनचं आयकान्वं लागल. हमच्या मालाला योग्य भाव द्यावाच लागेल.” दरम्यान रामू पोरपडेच्या

१६० / काढंबरी आकलन आणि आस्वाद

घरावर आलेली बँकेची वसुली शेतकरी संघटनेचे कार्यकर्ते श्रावण पवार, विश्वनाथ सावकार, सत्तारभाई, दंगाळू भीमा हे अर्जुनच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांना विरोध करून पिटाळून लावतात. येथे आजच्या परिस्थितीची जगाणीव होते. मोठ मोठे पुढारी उद्योगपती-कारखानदार बँकेचे लाखांच्या लाखां कर्ज अगदी आरामात बुडवतात, दिवाळं काढून राजरोस फसवतात, परदेशी जाऊन स्थायिक होतात, अशा लोकांवर मात्र थडक कारवाई कोणतीच व्यवस्था करताना दिसत नाही. ‘खिचलवाट’ ही ग्रामीण मातीशी नाळ जोडलेली दर्जदार काढंबरी ग्रामीण जीवनाच्या समस्यांचा वेध अचूकपणे घेतला आहे. राजकारण, समाजकारण व प्रशासनाकडून शेतक-यांना कधीच न्याय मिळाला नाही. प्रत्येक वेळेला नवीन आश्वासनांची खेरात केली जाते. त्यामुळे गावातील नागरिक शेतकरी एक होतात, अर्जुनच्या सांगण्यावरून कार्यकर्ते (शेतकरी संघटना) आमदार जाधवांना गावबंदा करून घेराव घालतात. याच अनुषंगाने सरकारच्या शेतकरी धोरणाबाबत श्रावण पवार म्हणतो, “सरकारची सारी धोरणांच शेतकरी मूकेंकंगाल व्हावीत अशी आहेत. आपल्या शेतक-यांनी कधी सुजाचा घासं खावा असं वाटत नाही सरकारला! आपणच निवडून दिलेले हे नेते शेतक-यांचीच मुलं, पण काय कराव? पण त्यांची मेहरबानी नको शेतक-याला... आपल्याला हवायं आमचा हक्क, आमच्या श्रमाचा मोबदला आम्ही सर्वांनी रक्त ओकून पिकवलेल्या पिकांला हमी भाव.” शेतक-यांच्याविषयीची आत्मियता तळमळ यातून विशारद केली आहे. ग्रामस्थ एक होतात, बँकेचे अधिकारी, पुढारी, लार्डनमन, नोकरदार यांना गावबंदा करून प्रचलित समाजव्यवस्था व सरकारचा निषेध करतो. समाज बांधवांना एकत्रित करून संघटना बळकट करण्याचे काम अहोरात्र अर्जुन करतो. परंतु त्याला घरातूनही म्हणाल तेवढी साध मिळत नाही. त्यांच्या वडीलांना (आबा) संघटनेचे काम म्हणजे फुकटच्या, पुढारक्या वेळ घालणे असे वाटते, परिणामी दैनंदिन शेतीतील कामे वेळेवर होत नाहीत. मुलगा विकासकडे दुर्लक्ष होते. मुलगी धाडूबाईचे लग्न लांबणीवर पडते. लोकांकडून घेतलेले प्रपंचासाठीचे उसने पैसे वेळेवर परतफेड करता येत नाहीत. एकूणच कुटुंबाकडे दुर्लक्ष होते. अशा अनेक समस्या निर्माण होतात. आबांना वाटते अर्जुन त्याची संघटना व शरद जोशी हे आमच्या मुळावर आहेत. अशी ही ग्रामीण काढंबरी कुटुंबातील नातेसंबंधी व त्यांच्यातील भावनिक मनाच्या अवस्था रेखाटते. सुरेंद्र पाटील यांनी आपल्या अवती भोवती असणा-या शेतक-यांच्या जीवनाविषयी

काढंबरी आकलन आणि आस्वाद / १६१

प्रस्तुत कादंबरीत बाप-लेक, बहीण-भाऊ व पती-पत्नीच्या नातेसंबंधातील घालमेल रेखाटली आहे. एकीकडे कौटुंबिक जबाबदा-या व प्रसंगी संघटनेच्या कामामुळे होणारी अडचण यात मांडली. दहा वर्षांच्या प्रदीप्त कालावधीत फक्त दहा हजार कर्ज माफ होते. परंतु लढा देऊनही शेतीमालाला हमीभाव मिळवता आला नाही. शेतकरी कर्ज मुक्त झाला नाही. संघटना अस्तित्वाहीन होऊ लागली. सांसारिक प्रश्न वाढत राहिले. परिणामी अर्जुन हा एका अपयशी लढ्याचा शिलेदार म्हणून शिवका त्याच्यावर बसला. शेतकरी कुटुंबातील जीवनाच्या व्यथा यात परिणामकारकरित्या आलेल्या आहेत. शेतीनिष्ठ संस्कृती, श्रममूल्यांना आलेले दुय्यम स्थान कादंबरीतील अर्जुनचे वडील आबा वयोमानानुसार व असीम केलेल्या कामामुळे धकलेले आहेत. कुटुंबात वारकरी संस्कार आहेत, परंतु कोणापुढेही कुणब्याला वाकावेच लागते अशी मानसिकता परिस्थितीमुळे झालेली आहे. कादंबरीतील आबा हे पात्र ग्रामजीवनातील शेती-व्यवस्थेशी समरूप झालेले आहे. वर्षानुवर्षे शेतीत राबता राबता प्रसंगी निराशा आली तरी पुन्हा नव्याने नवनिर्मिती करतात. दुःखाला आनंदाने सामोरे जाताना दिसतात. आपल्या शेतात पाण्याची सोय करावी यासाठी ते बोर घेण्याचा विचार करतात. त्यासाठी मशीन लवकर यावी याकरिता स्वतःला अगोदर कुणबी (शेतकरी) नंतर वारकरी समजतात. आपल्या कुटुंबाला पंढरपूरला विठ्ठलाच्या दर्शनाला घेऊन जाण्याची इच्छा त्यासाठी ते पैसे जमा करतात. परंतु तेच बोरची मशीन लवकर यावी याकरिता कोंबड्या-बक-याच्या जेवणाचा खर्च करण्यासाठी घालतात. यावरून त्यांची शेतीनिष्ठा किती प्रबळ आहे, हे यात दर्शविले आहे. पाणी लागेल, ऊस करता येईल, लोकांना बघण्यासारखी शेती करू. शिवाय अर्जुनचे मन रमेल. त्याचे कुटुंब सावरेल असा आशावादही वाटतो परंतु नियतीच्या खेळात वेगळेच होते पाणी लागत नाही. तेव्हा त्यांना प्रचंड दुःख होतं, आपण वारकरी असूनही पाणी लागत नाही हे वास्तव ते स्वीकारतात आणि पुन्हा आपल्या नाशबालाच दोष देतात.

आबा हे प्रतिनिधिक पात्र एका शेतक-याच्या जीवनाची व्यथा सांगून जातात. शेतीशी जोडलेले जीवन, शेती ही आत-बहुत्याचा व्यवसाय असा जरी असला तर पुन्हा एकदा नव्याने तो सुरू करावा लागतो. पाऊस वेळेवर पडत नाही. पेरणी व्यवस्थित होत नाही. पंचांग खोटे

१६२ / कादंबरी आकलन आणि आस्वाद

ठरू लागते, हवामान खाल्याचे अंदाज चुकू लागतात. अशा परिस्थितीत शेतकरी अस्वस्थ होते. सांसारिक गरजापुढे तो नडला जातो, असे असले तरीही शेती विकण्याचा विचार आबा कधीही करीत नाहीत. अशावेळी निवृत्ती साळुंकर्याला म्हणतात, “पुन्हा हा मज्या जमीनीचं नाव काढल तर चिकुलवाटांत गळ्यापरतोर पुरीन मनाव त्याला.” शेती आज ना उद्या विकेल पण प्रत्येक अडी-अडचणीला विकत बसलो तर मुला बाळाला दिवस येतील. याच जाणिवेने आबा शेती विकत नाही. शेती-मातीवर निष्ठा करणारे आबाविकारासाच्या बाबतीत शिक्षणाला महत्त्व देतात. धाडूबाईच्या लग्नासाठी, शिकलेला आणि नोकरदार मुलाचा शोध घेतात. परिणामी बदलत्या जीवनाच्या प्रवाहात शहरे आणि गाव यातील अंतर कमी होताना दाखवले आहे. व्यंकट-साधना या नवतरुणावर बदलत्या शहरी, संस्कृतीचा प्रभाव दाखविला आहे. आज ग्रामीण भागाचे चित्र बदलले असून शहरी कळा त्यात जाणवतात. क्रिकेटचे खेळ, मोबाईलचे तरुणांना असलेले वेड, व्यसननाधीनता, टीव्ही, संगणकाचे आकर्षण त्यांच्यावर मोठ्याप्रमाणात दिसते. व्यंकट-साधना ही नोकरदार पती-पत्नी मात्र नोकरी व गावाकडील घर यांच्याकडे होणारे दुर्लक्ष, भाऊ-भावातील, पती-पत्नीमधील, मुलगा-वडील यांच्यातील संवाद-विसंवादाचे अचूक वर्णन कादंबरीत आलेले आहे. शेतीमध्ये राबणारी जुनी पिढी तर तितकेच शेतीशी दुरावली गेलेली नवी पिढी, एकमेकांवर असलेली ग्रामव्यवस्थेतील भाऊवंदकी, नैतिक व सामाजिकतेचे असणारे भान, संयुक्त कुटुंब पद्धती, भावभावना, नातेसंबंधाना दिले जाणारे महत्त्व अशा अनेक वैशिष्ट्यांनी ओतप्रोत असलेली एक ग्रामीण कादंबरी सुरेंद्र पाटील यांनी ‘चिखलवाटा’ २००७ साली साकारली असून त्यात ग्रामीण साहित्याचा प्रवाह प्रवाहित केला आहे.

कादंबरी आकलन आणि आस्वाद / १६३